

«ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ»
ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ

ΣΤΕΡΓΙΟΥ Γ. ΣΠΑΝΑΚΗ

Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟ - ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ
ΤΟΝ ΧVI ΑΙΩΝΑ

ΑΝΑΤΥΠΟΝ ΕΚ ΤΟΥ ΚΑ' ΤΟΜΟΥ (ΤΕΥΧ. Ι)

ΕΚΔΟΤΗΣ: ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ ΚΡΗΤΗΣ 1969

Μιά από τις ενδιαφέρουσες περιόδους της 'Εκκλησίας της Κρήτης είναι ασφαλώς και η περίοδος της Βενετοκρατίας. Στην περίοδο αυτή η ορθόδοξη 'Εκκλησία της Κρήτης ταλαιπωρήθηκε πολύ από τη Λατινική 'Εκκλησία, αλλά κατόρθωσε, όχι μόνο να υπερνικήσει τα εμπόδια και την προσηλυτιστική προπαγάνδα της 'Εκκλησίας της Ρώμης αλλά και να ισχυροποιηθεί περισσότερο και να ριζώσει ακόμη πιδ πολύ η χριστιανική λατρεία στην ψυχή του άπλου Κρητικού Λαού. Τόση ήταν η δύναμη της πίστης του Λαού αυτού ώστε συνέβη ακριβώς το αντίθετο! Αυτός κατόρθωσε να προσηλυτίσει τον κατακτητή του στο δόγμα του. Δεν είναι λίγοι οι Βενετοί άποικοι, που άσπάστηκαν το ορθόδοξο δόγμα και ξεελληνίστηκαν και πολιτικά και κοινωνικά, ώστε να γίνουν τέλειοι Κρητικοί. 'Ο πολὺς Giacomo Foscariνι στην ενδιαφέρουσα έκθεσή του αναφέρει σχετικά: «... 'Από τους εὐγενεῖς Βενετούς... πολλοὶ εἶναι ποὺ δὲν ἔχουν ἀνάμνηση τῆς εὐγενικῆς καταγωγῆς των, καὶ πάρα πολλοὶ τόσο φτωχοί... ἐργάζονται μὲ τὰ χέρια τους στὶς γεωργικὲς δουλειές, καὶ δὲν διατηροῦν τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ ἐπίθετο καὶ τὸ λίγο φέουδο ποὺ τοὺς ἔμεινε, ὥστερα ἀπὸ τὸ μοίρασμα καὶ τὸ ξαναμοίρασμα. Ἔχουν χάσει ἐντελῶς τὴ γνώση τῆς ἰταλικῆς γλώσσας. Καὶ ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει δυνατότητα σὲ κανένα χωριὸ τοῦ νησιοῦ αὐτοῦ νὰ λειτουργηθοῦν κατὰ τὸ λατινικὸ δόγμα εἶναι ἀναγκασμένοι, ἀφοῦ μένουν στὸ χωριό, νὰ παρακολουθοῦν καμμιά φτωχὴ θεία λειτουργία στὶς ορθόδοξες ἐκκλησίες, νὰ βαπτίζουν τὰ παιδιά, νὰ παντρεύονται καὶ νὰ θάφτουν τοὺς νεκροὺς σύμφωνα μὲ τὸ ορθόδοξο δόγμα καὶ τὰ ἑλληνικὰ ἔθιμα. Κι αὐτοὶ εἶναι Βενερόηδες, Μπαρμπάρηγοι, Μοροζίνηδες, Μπόνοι, Φοσκαρίνηδες, οἰκογένειες τέλεια ἑλληνικὲς, οἱ ὁποῖες δὲν πιστεύω πὼς μποροῦν νὰ ὑπόσχονται περισσότερα ἀπὸ ὅσα θὰ μπορούσαν νὰ προσφέρουν οἱ Ἕλληνες...»¹.

*) Ἡ μελέτη αὐτὴ προοριζόταν γιὰ τὸν πανηγυρικὸ τόμο, τὸν ὁποῖον ἡ 'Εκκλησία Κρήτης εἶχε ἀποφασίσει νὰ ἐκδώσῃ γιὰ τὴ 1900στὴ ἐπέτειο τῆς ιδρύσεώς της ἀπὸ τὸν ἀπόστολο Παῦλο. Ἐπειδὴ ἡ ἔκδοση τοῦ τόμου αὐτοῦ δὲν πραγματοποιήθηκε, ἔθεώρησα σκόπιμο νὰ δημοσιεύσω τὴν ἐργασία μου στὰ «Κρητικὰ Χρονικά».

¹) Παραθέτω τὸ πρωτότυπο ὅπως ἔχει: «...Delli nobili Veneti adunque...

Σήμερα σ' ὅλη τὴν Κρήτη ἀκούονται οἰκογενειακὰ ἐπώνυμα γνήσια βενετσάνικα, ποὺ πολλὰ ἀπ' αὐτὰ θυμίζουν ἱστορικὲς βενετσάνικες οἰκογένειες. Τὰ ἐπώνυμα, π.χ., Δανδουλάκης, Κορνάρος, Νταφέρμος, Μονάτσος ἢ Μουδάτσος, Ταμουλάκης, Τσιγώνης, Γοιμάνης, Τριβιζάκης, Βενένης κλπ., κλπ. Εἶναι τὰ βενετσάνικα Dandolo, Corner, Cornaro, Fermo, Muazzo, Mula, Cigogna, Grimani, Trevisan, Venier².

Ὁ Κρητικὸς Λαὸς ἦταν σφικτὰ προσηλωμένος στὴ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, γιὰ τὴ θεωροῦσε ἀναπόσπαστη ἀπὸ τὴ θρησκεία του, καὶ δὲν μποροῦσε νὰ τὴ λησμονήσει οὔτε ὕστερα ἀπὸ αἰῶνες Βενετοκρατίας³. Ὁ Κρητικὸς Λαὸς, ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, δὲν ἔδειξε σπουδαῖο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν κατάκτησή του ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς καὶ δὲν ἐπρόβαλε σοβαρὴ ἀντίσταση⁴, ἀλλὰ στὸ ζήτημα τῆς

molti sono che non tengono conto della nobiltà, et assaissimi così poveri... esercitano di loro mani li esercitij rurali, non conservano altro che il cognome et il poco feudo, che per le divisioni et subdivisioni egli è rimasto. Hanno del tutto persa la cognitione della lingua italiana et non curandosi in alcuna villa o territorio di quell'isola officiar alla latina... sono costretti, stando in villa, o non intervenire mai ad alcun divino offitio povero alle chiese greche, battezzar i figliuoli, far li sponsalitij, et sepelir li morti secondo il rito et costume greco; et questi sono Venieri, Barbarigi, Morosini, Boni, Foscarini, famiglie in tutto greche, da quali non credo che si possi prometter più di quello si potrebbe far d' altri Greci...». (Giacomo Foscarini, Relazione, Biblioteca di San Marco di Venezia, Mss. Ital. cl. 7, No 631a, fo 56r).

²) Ἡ γνώμη τοῦ Ξανθοῦδιδου, (Χριστιανικὴ Κρήτη, Α', σ. 376), ὅτι: «οἱ φέροντες τοιαῦτα ὀνόματα δὲν εἶναι Ἑνετοὶ ἀλλὰ Κρητῆς Ἕλληνες ὁρθόδοξοι» δὲν στέχει ἱστορικά. Τὴν διαψεύδει ὁ Φοσκαρίνι ποὺ ἔζησε ὁ ἴδιος τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους καὶ τοὺς γνώρισε. (G. Gerola, Monumenti, Veneti ecc. v. I, p. XLIX).

³) Στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου σιὸν Κουδουμὰ σώζεται ἐπιγραφή τοῦ 1360 ποὺ λέει: «Ἀνεκαινίστη ... ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος ναός... βασιλευόντων δὲ ἡμῶν βασιλέως Ἰωάννου καὶ Ἑλένης τῶν Παλαιολόγων ἐν ἔτει ΣΩΞΗ' (=1360). Βλ. G. Gerola, Monumenti Veneti nell' isola di Creta, vol. IV, p. 568.

⁴) Οἱ γνωστὲς ἐπαναστάσεις τῶν πρώτων αἰώνων ἦταν ἐπαναστάσεις τῶν φεουδαρχῶν Ἀρχοντορωμαίων κυρίως, γιὰ νὰ ἀνακτήσουν τὶς περιοχές των, ποὺ τὶς ἄρπασαν οἱ κατακτητὲς καὶ τὶς μοίρασαν στοὺς καθολικοὺς ἀποίκους. Κι ὅταν, ὕστερα ἀπὸ τὴ σπουδαιότερη ἐπανάσταση τοῦ μεγάλου ἄρχοντα Ἀλεξίου Καλέργη, ὁ Καλέργης συνθηκολόγησε μὲ τὴ Βενετία, ἀφοῦ ἐξασφάλισε πολλὰ ἀπὸ τὰ προνόμιά του, καὶ ἔγινε ὁ μεγαλύτερος καὶ πιὸ ἐπίφοβος διώκτης τῶν ἐπαναστατῶν, ὥστε δὲν δίστασε ὁ ἐγγονός του Ἀλέξιος ἀργότερα νὰ προσδώσει στοὺς συμμάχους του Βενετοὺς κατακτητὲς κι αὐτὸ τὸ συγγενὴ του Λέοντα, ἀρχηγὸ τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1341, γιὰ νὰ τὸν σκοτώσουν μὲ τὸν πιὸ τραγικὸ καὶ ἀπάνθρωπο τρόπο.

θρησκείας του φάνηκε ἀμείλικτος καὶ δημιούργησε ἀγῶνες, καὶ πρόβαλε γρανιτένια ἀντίσταση, γιὰ νὰ ὑπερασπιστεῖ τὴν πίστη του. Δὲν ἄφισε νὰ παρασυρθεῖ ἀπὸ τὴν προπαγάνδα τοῦ προσηλυτισμοῦ στὸν Καθολικισμό.

Ἡ πίστη τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, ὅπως κάθε πίστη, δὲν εἶχε βέβαια σὰν βάθος τὴ γνώση. Τὴν πίστη του τὴν κληρονόμησε ἀπὸ τοὺς προγόνους του, ἦταν βαθειὰ ριζωμένη στὴν ψυχὴ του καὶ ἤθελε νὰ τὴ διατηρήσει μὲ κάθε θυσία, γιὰ νὰ τὴν ἐμπιστευθεῖ στοὺς ἀπογόνους του. Γι' αὐτὸ ἡ πίστη τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ ἔπαιξε σπουδαιότατο ρόλο καὶ στὶς μετέπειτα ἐπαναστάσεις, στὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας.

Γιὰ τὴ Βενετικὴ περίοδο ὑπάρχουν, ὅπως εἶναι γνωστό, ἄφθονα στοιχεῖα, σχετικὰ μὲ τὸ θρησκευτικὸ - ἐκκλησιαστικὸ ζήτημα τῆς Κρήτης, στὰ πλουσιότατα Ἀρχεῖα καὶ τὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Ἀγίου Μάρκου τῆς Βενετίας, ἀπὸ τὰ ὁποῖα μερικὰ μόνο ἔχουν δημοσιευτεῖ μέχρι σήμερα. Ἐνα πολυτιμότερο ἔγγραφο σχετικὸ μὲ τὸ ἐκκλησιαστικὸ ζήτημα τὸ 14. αἰῶνα, εἶναι τὸ *Catasticum Ecclesiarum et Monasteriorum Communis* 1320, ποὺ εἶναι στὸ Archivio di Stato di Venezia, Archivio del Duca V καὶ στὴ Biblioteca di San Marco, Lat. X, 179, πολυτιμότερος κώδικας γιὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα τῆς Κρήτης, ποὺ περιλαμβάνει πλούσια συλλογὴ ἐγγράφων, σχετικῶν μὲ τὶς σχέσεις τῆς κυριάρχου τότε στὴν Κρήτη Λατινικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ὀρθόδοξων τῆς Κρήτης, καὶ θὰ ἦταν εὐχῆς ἔργο νὰ δημοσιευθεῖ ὁλόκληρο. Σχετικὸ μὲ τὶς σχέσεις αὐτὲς εἶναι ἕνα ἔγγραφο τῆς ἴδιας ἐποχῆς, τοῦ 1323, ποὺ ἐδημοσίευσεν ὁ «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. ΙΓ', σ. 243 - 288. Πολλὲς πληροφορίες γιὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ θρησκευτικὰ ζητήματα τῆς Κρήτης ἀναφέρονται ἐπίσης στὶς ἐκθέσεις τῶν Γενικῶν Προβλεπτῶν, μερικὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἔχω δημοσιεύσει στὰ «Μνημεῖα τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας», τόμ. 1 - 4, καὶ στὰ «Κρητικὰ Χρονικά».

Ἀνάμεσα στὶς ἐκθέσεις αὐτὲς τῶν Γενικῶν Προβλεπτῶν πρωτεύουσα θέση ἔχει ἡ ἐκθεσις τοῦ Giacomo Foscarini, *Provveditor Generale in Candia* τῆς ἑβδομῆς δεκαετηρίδας τοῦ 16. αἰῶνα⁵, ἀνέκδοτη

⁵) Ἡ χρονολογία τῆς ἐκθέσεως δὲν ἀναφέρεται στὸ χειρόγραφο τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης Mss. Ital. Cl. 7, No 631a/7476, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἔχω πάρει ἀντίγραφο μικροφίλμ. Ὁ Gerola ποὺ χρησιμοποίησε τὴν ἐκθεσις τοῦ Foscarini ἀναφέρεται σὲ ἐκθεσις τοῦ Foscarini τοῦ 1579, «Relazioni, LXXVIII, relazione Foscarini del 1579», (G. Gerola, *Monumenti Veneti nell' Isola di Creta*, vol. III, p. 84, nota 8). Ἡ Eva Tea στὴ μελέτη της *Saggio sulla storia religiosa di Candia Venezia*, p. 6, not. 4) ἀναφέρει ἐκθεσις τοῦ Foscarini τοῦ 1575. Ὁ Ν. Τωμαδάκης (Οἱ ὀρθόδοξοι παπάδες ἐπὶ Βενετοκρατίας καὶ ἡ χειροτονία αὐ-

μέχρι σήμερα, καὶ τὸ σπουδαιότατο, ἐπίσης ἀνέκδοτο, Libro delle cose pubbliche del Regno di Candia, di Pietro Castrolifaca, rasonato dei Sindici, Provveditori et Avogatori di Comun, Giovanni Gritti e Giulio Garzoni, τοῦ 1583 (Biblioteca di S. Marco di Venezia, Mss. Ital. Cl. VII, No 1190/8880).

Ἀπὸ τὰ δυὸ αὐτὰ ντοκουμέντα, ποὺ ἔχω στὴ διάθεσή μου, θὰ μεταφέρω ἐδῶ μερικὲς ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες, ποὺ ἀναφέρονται στὸ θέμα μας.

Καὶ πρῶτα ἄς δοῦμε πὼς εἶδε τὸ θρησκευτικὸ - ἐκκλησιαστικὸ ζήτημα τῆς Κρήτης ὁ φανατικότερος καθολικὸς Γενικὸς Προβλεπτὴς ποὺ ἦλθε στὴν Κρήτη Ἰάκωβος Φοσκαρίνι, ποὺ, ὅπως ἀναφέρω παραπάνω (ὑποσ. 5), ἔμεινε στὴν Κρήτη ἀπὸ τὸ 1574 ὥς τὸ 1577. Παρὰ πόδας παραθέτω αὐτούσιο τὸ κείμενο τοῦ Φοσκαρίνι, κατὰ τὸ σύστημα ποὺ ἔχω τηρήσει σ' ὅλα τὰ βενετσάνικα κείμενα ποὺ ἔχω δημοσιεύσει :

«...Σ' ἐκεῖνο τὸ Βασίλειο, ὅπως γνωρίζει ἡ Γαληνότητά σας, ζοῦν κατὰ τὸ λατινικὸ καὶ κατὰ τὸ ὀρθόδοξο δόγμα. Ἄν πρέπει νὰ μιλήσω γ' αὐτούς, ὅπως νομίζω πὼς ἔχω καθήκον, ὁμολογῶ ὅτι ἐκεῖ ὑπάρχει ἐλάχιστη λατρεία καὶ σεβασμὸς τῆς θρησκείας καὶ ἀπὸ τὸ ἓνα καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο δόγμα. Γιατὶ τὸ λατινικὸ δόγμα, τὸ ὁποῖο γνωρίζουν μόνο μέσα στὶς περιτειχισμένες πόλεις, κάθε μέρα ὀλιγοστεύει καὶ χά-

(Biblioteca di S. Marco, Mss. Ital. cl. 7, No 631a/7476, Foglio 61v - 65r).

«...quel Regno nel quale come sa la Vostra Serenità se vive alla latina et alla greca Religione, delle quali se debbo parlare come mi par essere obligato, convengo dire, che vi è pocchissimo culto, et osservanza dell'una et dell'altra, perchè della Latina, della quale si ha solamente cognitione dentro le mura della città, si va ogni giorno diminuendo, et levando, anco dagl' animi delli

τῶν, «Κρητικὰ Χρονικὰ» II', σ. 39 - 72), ἀντιλόντας ἀπὸ τὸν VI. Lamansky, Secrets d' État de Venise etc. S. Petersburg 1884, καὶ ἀπὸ τὸν Ἀγαθ. Ξηρουχάκη, Περὶ τῆς θέσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου ἐπὶ Βενετοκρατίας, Ἑκκλ. Φάρος, τ. ΑΕ', 1936), ἀναφέρει δυὸ ἐκθέσεις τοῦ Giac. Foscarini, μιὰ τοῦ 1577 καὶ ἄλλη τοῦ 1588. Ἀλλὰ ὁ Foscarini ἦταν στὴν Κρήτη Γενικὸς Προβλεπτὴς ἀπὸ τὸ 1574 ὥς τὸ 1577 (Σ. Ξανθοῦδίδης, Ἡ Ἑνετοκρατία ἐν Κρήτῃ κλπ., Ἀθῆναι 1939, σ. 26) καὶ ἡ ἐκθεσί του πρὸς τὴ Γερουσία πρέπει νὰ ὑποβλήθηκε τὸ 1578 ἢ 1579. Τὸ ἔτος 1586 μὲ 1588 Γενικὸς Προβλεπτὴς ἦταν ὁ Zuanne Mocenigo, τοῦ ὁποῖου τὴν ἐκθεση τοῦ 1589 ἐδημοσίεψα στὸν πρῶτο τόμο τῶν Μνημείων τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας.

νεταὶ ἀκόμῃ καὶ ἀπὸ τῆς ψυχῆς τῶν ἀπογόνων τῶν παλαιῶν ἐγγενῶν ἀποίκων. Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς συνηθίζουσι νὰ μένουσι πολὺν καιρὸ ἔξω στὰ χωριά, ὅπου δὲν ὑπάρχουσι οὔτε παπὰδες, οὔτε κανένα μέρος πού νὰ λειτουργοῦν κατὰ τὸ καθολικὸ δόγμα, καὶ ἀναγκάζονται νὰ ζοῦν ἐντελῶς δίχως θρησκείαν ἢ ἐξυπηρετοῦνται μὲ τὸ ὀρθόδοξο δόγμα, ὅπως εἶδα. Εἰδικὰ στὰ Χανιά, πρὶν ἀπὸ 12 χρόνια, πολλὰς οἰκογένειαι, πού ἔλκουν τὴν καταγωγὴν ἀπὸ τοὺς φράγκους καὶ εἶχαν οἱ προπάτορές των τηρήσει τὸ καθολικὸ δόγμα, ἄλλαξαν καὶ ἀσπάστηκαν τὸ ὀρθόδοξο δόγμα. Ποτὲ δὲν ἐφρόντισαν οἱ ἀρμόδιοι νὰ κάνοῦν στίς ἐπαρχίας οὔτε ἐκκλησίαν οὔτε παρεκκλήσιον, ὅπου νὰ λειτουργοῦν. Καὶ ὅχι μόνον αὐτὸ ἀλλὰ καὶ οἱ καθεδρικοὶ ναοὶ μερικῶν ἐπισκοπῶν εἶναι καταστρεμμένοι καὶ ἔρημοι ἀπὸ παπὰδες ἢ ἄλλους ἱερωμένους. Μιὰ ἀπ' αὐτὰς εἶναι ἡ ἐκκλησία τῆς Γεράπετρας, πού ἐνώθηκε μὲ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Σητείας, πού παλαιότερα πρέπει νὰ λειτουργοῦνταν, καὶ ἡ ὁποία μένει μὲ ἓνα καλόγερον, πού δὲν λειτουργεῖ ποτέ. Ὁ ἐπίσκοπός της μεγάλωσε ὅσο μπόρεσε περισσότερον καὶ ἐνοίκιασε τὴν ἐπισκοπὴν καὶ ἔφυγε πρὶν ἀπὸ πολλὰ χρόνια, ἀφίνοντας τὴν ἐκκλησίαν. Οἱ δύο ἐπισκοπές, τῆς Χερσονήσου καὶ τῆς Ἀρκαδίας, πού ἔχουν τὶς ἐκκλησίες των, εἶναι δίχως λειτουργία καὶ ἄλλες ἱερουργίες. Ὁ ἐπίσκοπος Χανίων, ἂν καὶ παρέμεινε πολλὰ χρόνια στὴν ἔδραν του, ἀναχώρησε, ἀφίνοντας τὴν

dessendenti delli antichi Nobili Colonna; usando molti stare lungo tempo fuori alle ville dove non vi sono ne Pretti, ne luogo alcuno, che sij offitiato alla lattina è forza, che vivono del tutto, senza religione, o che si accomodino al ritto Greco, come si è veduto, et nella Canea particolarmente da 12 anni adietro molte famiglie che dessendono da origine de franchi, et avevano loro et li primi genitori osservato la Religione Cattholica, si erano mutati, et fatti del rito Greco, non essendo mai stato posto cura, che nelli territorij vi sij fatta ne chiesa, ne Capella offitiata, anzi le Chiese Catthedrali di alcuni Vescovati, che sono poste nelli Territorij, sono distrutte, et senza Canonici, o Preti, fra quali è la Chiesa di Girapetra unita con Sittia bella, et che anticamente doveva esser offitiata, se ne sta con un frate apostata et non dice mai messa; Il vescovo suo ha cresciuto quanto più ha potuto, et affittato il Vescovato, et sono passati molti anni, che è partito, et lassiato la Chiesa; Li duoi Vescovati di Chironisso, et Arcadia, ch'hanno le loro chiese se ne stano senza messa ed altri ufficij; Il Vescovo della Canea ch'è pur stato molti anni alla residentia sua si è partito, se ben ha lassiateda la Chiesa assai poco ben regolata. Quello di Rettimo fa ressidentia

ἐκκλησίᾳ ἐλάχιστα τακτοποιημένη. Ἐκεῖνος τοῦ Ρέθυμνον παραμένει στὴν ἔδρα του καὶ ξέρει ἀληθινὰ τὸ χρέος του. Ὑπερέτησε σὰν βικάριος (τοποτηρητῆς) τοῦ ἀρχιεπισκόπου τοῦ Χάντακα, ὅπου πρὸ πολλοῦ χηρεύει ἡ ἀρχιεπισκοπή. Τέλος σ' ὅλα τὰ διαμερίσματα αὐτοῦ τοῦ νησιοῦ δὲν ὑπάρχουν ἄλλες παρὰ στὸ διαμέρισμα τοῦ Χάντακα δύο ἐκκλησίαι καλογήρων τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου, ὅπου γίνεται καμμιά φορὰ λειτουργία καὶ τελοῦνται οἱ θεῖες ἱερουργίες.

Στὴν πόλιν ὑπάρχουν πάρα πολλές ἐκκλησίες ποὺ λειτουργοῦνται, ἀλλὰ μὲ ἐλάχιστους παπάδες, ποὺ εἶναι σχεδὸν ὅλοι Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι ζοῦν ὅπως νομίζουν, γιατί οὔτε τοὺς ἐπιβλέπει κανεὶς οὔτε τοὺς κανονίζει. Δὲν ξέρω ἂν οἱ γυναῖκες ποὺ ἔχουν εἶναι σύζυγοι, ποὺ πιστεύουν πὼς μποροῦν νὰ τίς ἔχουν σύμφωνα μὲ τὸ ὀρθόδοξο δόγμα, ἢ ἂν εἶναι παλλακίδες. Οἱ καθεδρικοὶ ναοί, ποὺ ἔπρεπε νὰ ἦταν καθρέφτης, παράδειγμα καὶ βάση, καὶ ὄχι καταστροφὴ τῆς θρησκείας διατηροῦνται χεῖριστα ἀκάθαρτες καὶ δίχως λειτουργία, γιατί οἱ λίγοι ἀμαθεῖς ἱερωμένοι εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ πηγαίνουν σὲ πολλές ἐκκλησίες. Τέλος τὰ πράγματα ἔχουν φθάσει σὲ μεγάλη ἀταξία, ποὺ δημιουργεῖ μέγιστο σκάνδαλο. Ἡ Γαληνότητά σας ὀχυρώνει μὲ ἀπόρρητα τείχη τὶς πολιτεῖες ἐκεῖνες, δαπανᾷ θησαυροὺς ὀλόκληρους γιὰ νὰ τίς ὑπερασπίσει καὶ νὰ τίς διασώσει, γιὰ νὰ διατηρήσει τὴν εἰρήνην τόσο μακρὰ καὶ γιὰ τὴν πίστιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ γιὰ τὴν κυ-

et sa veramente il debito suo. Ha servito come Vicario dell'Arcivescovo di Candia, è già molto tempo, che vaca quello di Biaccamo, (;) in somma in tutti li Territorij di quell'Isola non vi sono altri, che in quello di Candia due Chiese de fratti di S. Francesco, dove si dice alcuna volta Messa, et si celebrano li divini ofitij.

Nella Città vi sono ben molte chiese offitiate, ma con pochissimi Preti, et quasi tutti Greci, i quali non essendo ne veduti, ne regolati, vivono come li pare, non so se le Donne, che tengono sono Mogli, che credono poter tener secondo il rito Greco, o se Concubine, et si come le chiese Catthedrali, che doverebbono esser specchio esempio, et edificatione, et non destruttione della Religione, sono tenute malissimo, sporche, et senza messa, essendo li pochi Canonici ignoranti obligati a molte Chiese, sono passate le cose in somma in molto disordine, con grandissimo scandalo. Vostra Serenità fotrifica d'inespugnabili mura quelle Città, spende infiniti tesori per diffenderle et preservarle per mantenere in pace così lontano la fede di nostro Signor Jesu Christo, et di questa principal dif-

νεταὶ ἀκόμῃ καὶ ἀπὸ τὶς ψυχὰς τῶν ἀπογόνων τῶν παλαιῶν ἐγγενῶν ἀποίκων. Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς συνηθίζουν νὰ μένουν πολλὸν καιρὸ ἔξω στὰ χωριά, ὅπου δὲν ὑπάρχουν οὔτε παπάδες, οὔτε κανένα μέρος ποὺ νὰ λειτουργοῦν κατὰ τὸ καθολικὸ δόγμα, καὶ ἀναγκάζονται νὰ ζοῦν ἐντελῶς δίχως θρησκεία ἢ ἐξυπηρετοῦνται μὲ τὸ ὀρθόδοξο δόγμα, ὅπως εἶδα. Εἰδικὰ στὰ Χανιά, πρὶν ἀπὸ 12 χρόνια, πολλὲς οἰκογένειες, ποὺ ἔλκουν τὴν καταγωγὴ ἀπὸ τοὺς φράγκους καὶ εἶχαν οἱ προπάτορες των τηρήσει τὸ καθολικὸ δόγμα, ἄλλαξαν καὶ ἀσπάστηκαν τὸ ὀρθόδοξο δόγμα. Ποτὲ δὲν ἐφρόντισαν οἱ ἀρμόδιοι νὰ κάνουν στίς ἐπαρχίες οὔτε ἐκκλησίαι οὔτε παρεκκλήσιο, ὅπου νὰ λειτουργοῦν. Κι ὄχι μόνο αὐτὸ ἀλλὰ καὶ οἱ καθεδρικοὶ ναοὶ μερικῶν ἐπισκοπῶν εἶναι καταστρεμμένοι καὶ ἔρημοι ἀπὸ παπάδες ἢ ἄλλους ἱερωμένους. Μιὰ ἀπ' αὐτὲς εἶναι ἡ ἐκκλησία τῆς Γεράπετρας, ποὺ ἐνώθηκε μὲ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Σητείας, ποὺ παλαιότερα πρέπει νὰ λειτουργοῦνταν, καὶ ἡ ὁποία μένει μὲ ἓνα καλόγερο, ποὺ δὲν λειτουργεῖ ποτέ. Ὁ ἐπίσκοπός τῆς μεγάλωσε ὅσο μπόρεσε περισσότερο καὶ ἐνοίκιασε τὴν ἐπισκοπὴν καὶ ἔφυγε πρὶν ἀπὸ πολλὰ χρόνια, ἀφίνοντας τὴν ἐκκλησίαν. Οἱ δὲ ἐπισκοπές, τῆς Χερσονήσου καὶ τῆς Ἀρκαδίας, ποὺ ἔχουν τὶς ἐκκλησίες των, εἶναι δίχως λειτουργία καὶ ἄλλες ἱεουργίες. Ὁ ἐπίσκοπος Χανίων, ἂν καὶ παρέμεινε πολλὰ χρόνια στὴν ἔδρα του, ἀναχώρησε, ἀφίνοντας τὴν

dessendenti delli antichi Nobili Colonna; usando molti stare lungo tempo fuori alle ville dove non vi sono ne Pretti, ne luogo alcuno, che sij offitiato alla lattina è forza, che vivono del tutto, senza religione, o che si accomodino al ritto Greco, come si è veduto, et nella Canea particolarmente da 12 anni adietro molte famiglie che dessendono da origine de franchi, et avevano loro et li primi genitori osservato la Religione Cattholica, si erano mutati, et fatti del rito Greco, non essendo mai stato posto cura, che nelli territori vi sij fatta ne chiesa, ne Capella offitiata, anzi le Chiese Catthedrali di alcuni Vescovati, che sono poste nelli Territorij, sono distrutte, et senza Canonici, o Preti, fra quali è la Chiesa di Girapetra unita con Sittia bella, et che anticamente doveva esser offitiata, se ne sta con un frate apostata et non dice mai messa; Il vescovo suo ha cresciuto quanto più ha potuto, et affittato il Vescovato, et sono passati molti anni, che è partito, et lassiato la Chiesa; Li duoi Vescovati di Chironisso, et Arcadia, ch'hanno le loro chiese se ne stano senza messa ed altri ufficij; Il Vescovo della Canea ch'è pur stato molti anni alla residentia sua si è partito, se ben ha lassiateda la Chiesa assai poco ben regolata. Quello di Rettimo fa ressidentia

ἐκκλησία ἐλάχιστα τακτοποιημένη. Ἐκεῖνος τοῦ Ρέθυμνου παραμένει στὴν ἔδρα του καὶ ξέρει ἀληθινὰ τὸ χρέος του. Ὑπερέτησε σὰν βικάριος (τοποτηρητῆς) τοῦ ἀρχιεπισκόπου τοῦ Χάντακα, ὅπου πρὸ πολλοῦ χηρεύει ἡ ἀρχιεπισκοπή. Τέλος σ' ὅλα τὰ διαμερίσματα αὐτοῦ τοῦ νησιοῦ δὲν ὑπάρχουν ἄλλες παρὰ στὸ διαμέρισμα τοῦ Χάντακα δύο ἐκκλησίες καλογήρων τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου, ὅπου γίνεται καμμιά φορά λειτουργία καὶ τελοῦνται οἱ θεῖες ἱερουργίες.

Στὴν πόλιν ὑπάρχουν πάρα πολλές ἐκκλησίες ποὺ λειτουργοῦνται, ἀλλὰ μὲ ἐλάχιστους παπάδες, ποὺ εἶναι σχεδὸν ὅλοι Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι ζοῦν ὅπως νομίζουν, γιατί οὔτε τοὺς ἐπιβλέπει κανεὶς οὔτε τοὺς κανονίζει. Δὲν ξέρω ἂν οἱ γυναῖκες ποὺ ἔχουν εἶναι σύζυγοι, ποὺ πιστεύουν πὼς μποροῦν νὰ τίς ἔχουν σύμφωνα μὲ τὸ ὀρθόδοξο δόγμα, ἢ ἂν εἶναι παλλακίδες. Οἱ καθεδρικοὶ ναοί, ποὺ ἔπρεπε νὰ ᾔταν καθρέφτης, παράδειγμα καὶ βάση, καὶ ὄχι καταστροφή τῆς θρησκείας διατηροῦνται χειρόιστα ἀκάθαρτες καὶ δίχως λειτουργία, γιατί οἱ λίγοι ἀμαθεῖς ἱερωμένοι εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ πηγαίνουν σὲ πολλές ἐκκλησίες. Τέλος τὰ πράγματα ἔχουν φθάσει σὲ μεγάλη ἀταξία, ποὺ δημιουργεῖ μέγιστο σκάνδαλο. Ἡ Γαληνότητά σας ὀχυρώνει μὲ ἀπόρρητα τείχη τίς πολιτεῖες ἐκεῖνες, δαπανᾷ θησαυροὺς δλόκληρους γιὰ νὰ τίς ὑπερασπίσει καὶ νὰ τίς διασώσει, γιὰ νὰ διατηρήσει τὴν εἰρήνην τόσο μακρὰ καὶ γιὰ τὴν πίστη τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ γιὰ τὴν κυ-

et sa veramente il debbitto suo. Ha servito come Vicario dell'Arcivescovo di Candia, è già molto tempo, che vaca quello di Biaccamo, (;) in somma in tutti li Territorij di quell'Isola non vi sono altri, che in quello di Candia due Chiese de fratti di S. Francesco, dove si dice alcuna volta Messa, et si celebrano li divini offitij.

Nella Città vi sono ben molte chiese offitiate, ma con pochissimi Preti, et quasi tutti Greci, i quali non essendo ne veduti, ne regolati, vivono come li pare, non so se le Donne, che tengono sono Mogli, che credono poter tener secondo il rito Greco, o se Concubine, et si come le chiese Cattedrali, che doverebbono esser specchio esempio, et edificatione, et non destruttione della Religione, sono tenute malissimo, sporche, et senza messa, essendo li pochi Canonici ignoranti obligati a molte Chiese, sono passate le cose in somma in molto disordine, con grandissimo scandalo. Vostra Serenità fotrifica d'inespugnabili mura quelle Città, spende infiniti tesori per diffenderle et preservarle per mantenere in pace così lontano la fede di nostro Signor Jesu Christo, et di questa principal dif-

ριότερη ἄμυνα, ποὺ εἶναι ἡ διατήρησις τῆς θρησκείας του, πολὺ λίγο ἐνδιαφέρεται. Ἀσφαλῶς εἶναι ἀλήθεια ὅτι *Nisi dominus custodiārit etc.* Γιὰ τὰ ζητήματα αὐτὰ προσπάθησα νὰ κάμω ὅ,τι μποροῦσα καὶ εἶμαι βέβαιος, ὅτι χάρις στὴν προσπάθειά μου αὐτή, ἔγινε κάτι τὸ καλύτερο ἀπὸ ὅ,τι ἦταν.

Ξέρει ὁ καθένας σὲ τί διαφωνεῖ τὸ ὀρθόδοξο δόγμα μὲ τὴν καθολικὴ λατρεία, καὶ πόσο ἐπίμονα διατηροῦν τὸ δόγμα τους οἱ Ἕλληνες, ποὺ μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς τόσο μισοῦν τοὺς Φράγκους ἐξ αἰτίας τῆς θρησκείας, ποὺ δὲν θεωροῦν λιγότερο ἀνέρι τὴ λατρεία τους ἀπὸ ἐκείνη τῶν Τούρκων ἢ τῶν Ἑβραίων. Κι ἂν καμμιά φορὰ γίνεῖ καθολικὴ λειτουργία στὶς ἐκκλησίαις τους, τίς ἐκκλησίαις αὐτὲς τίς θεωροῦν ἀφορεσμένους καὶ δὲν λειτουργοῦν σ' αὐτὲς ἂν δὲν τίς πλύνουν προηγουμένως, παρ' ὅλο ποὺ στὴν πραγματικότητα στοὺς ὀρθόδοξους ὑπάρχει ἐλάχιστος ζήλος. Καί, ἔχοντας ὑπόψει μερικὲς μεγάλες δεισιδαιμονίες, δὲν ξέρω νὰ πῶ ἂν ὑπάρχει θρησκεία σ' αὐτοὺς. Γιατὶ τηροῦν αὐστηρὰ τίς τόσες σαρακοστὲς, ἀποφεύγοντας ὀρισμένα φαγητὰ μὲ πολὺ μεγάλῃ αὐστηρότητα, ὥστε θὰ δεχόταν μᾶλλον ὅτιδήποτε παρὰ νὰ χάσουν τίς σαρακοστὲς ἐκεῖνες.

Στοὺς παπάδες τους ἔχουν μεγάλο σεβασμὸ καὶ εὐλάβεια, κυρίως οἱ χωρικοὶ καὶ ὁ ἀπλοϊκὸς λαός, ποὺ φοβᾶται περισσότερο τὸν ἀφο-

fesa ch'è la conservazione della sua Religione, si tiene così poco conto, certo è vero, che Nisi dominus custodiārit etc.; Io mi sono inforzato di fare in questi propositi quanto ho potuto, et so che per rispetto mio qualche cosa è passata meglio di quello haverebbe fatto.

Sa ogn'uno in quel che il rito Greco discorda dal Culto Catholico, et quanto pertinacemente si habbino mantenuti li Grecci, alcuni de quali tanto abborisse il franco per rispetto di Religione, che non tencono manco proffana la pratica loro; che quella di Turchi o di Hebbrei, et se alcuna volta nelle loro Chiese è stata detta Messa Latina, hanno voluto quelle Chiese per iscommunicati et non le hanno offitiate, se prima non le hanno lavate se ben in vero ancora fra Grecci vi è pochissimo Zelo, et rimosse alcune grandi superstitioni, non so dire se vi sij religione, perche osservano bene le tante quarantene, astenendosi da certe qualità de cibi con somma osservanza, che patirebbono ogni cosa più tosto, che guastar quelle quadragesime, et al loro Papa portano grandissimo rispetto, et riverenza, massime li Contadini et gente bassa, che temono più la scomunica del Papa che non fanno tutto il male, che

ρεσμο τοῦ παπᾶ ἀπὸ κάθε ἄλλο κακὸ ποὺμποροῦσαν νὰ πάθουν. Κι ἂν καμμιά φορὰ ἀρρωστήσουν καὶ ὑποψιαστοῦν πὼς τοὺς ἀφόρεσε ὁ παπᾶς, ἀπελπίζονται καὶ φαντάζονται πὼς δὲν θὰ λυτρωθοῦν ποτὲ ἀπὸ τὸ κακὸ αὐτό, παρὰ μόνο ἂν τοὺς ξαναεὐλογήσει ὁ ἴδιος ὁ παπᾶς μετρώπους δαιμονικoὺς καὶ σχεδὸν εἰδωλολατρικούς. Γι' αὐτὸ οἱ δυστυχεῖς αὐτοὶ ἀμαθεῖς δὲν τολμοῦν νὰ ζητήσουν τὸ δίκιο τους ἀπὸ ἐκείνους καὶ πολλὰς φορὲς τοὺς καταπιέζουν καὶ τοὺς ἀπογυμνώνουν ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ τους.

Κάμποσους ἀπ' αὐτοὺς τοὺς παπάδες ἐτιμώρησα, γιατί ἐκμεταλλενοῦταν τὸ σεβασμὸ αὐτὸ καὶ τὸ φόβο καὶ ἀπειλοῦσαν τοὺς ἀφελεῖς πὼς θὰ τοὺς ἀφορέσουν, κι ἔτσι τοὺς ἀπογύμνωναν ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ τους, γιατί δὲν τολμοῦσαν νὰ παραπονεθοῦν καὶ ὑποφέραν καλύτερα τὴν στέρηση τῶν ἀγαθῶν των παρὰ νὰ διατρέξουν τὸν κίνδυνο τοῦ ἀφορεσμοῦ. Κι ἔτσι ποὺ οἱ παπάδες αὐτοὶ εἶναι τόσο σεβαστοί, ἃς εἶναι βέβαιη ἡ Γαληνότητά σας πὼς κυριαρχοῦν στὴ θέληση τοῦ λαοῦ ἐκείνου. Καὶ ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει στὴν Κρήτη κανεὶς, εἴτε εὐγενὴς εἴτε μεγάλος στοῦ ἀξιώμα, ποὺ νὰ ἔχει ὁπαδούς, οὔτε ἐπίσκοποι οὔτε ἀνώτεροι ἱερωμένοι ὀρθόδοξοι, εἶναι πολὺ ἐπιζήμιο νὰ συνηθίζει καὶ νὰ ζεῖ ὁ λαὸς αὐτὸς κάτω ἀπὸ μιὰ κατάσταση παχυλῆς ἀμάθειας, ποὺ τὸν καταδικάζει στὴν ὁλοκληρωτικὴ ἀπώλεια τῆς γνώσης τοῦ Θεοῦ. Πιστεύω, λοι-

potesse loro avvenire et se per accidente gl'occorre qualche disconcio di malattia, o d'altro, quando possono dubitar d'esser stati scomunicati, si riducono in desperatione, ne pensano potersi mai liberar da quel male, se non sono dal medesimo Papà con modi superstiziosi, et quasi idolatri ribenedetti et di què avviene, ch'essendo essi temuti non havendo ardir li poveri ignoranti far litte con loro, sono molte volte oppressi, et vengono spogliati dei loro benni.

Ho castigati alcuni di questi Papati, che valendosi di questo rispetto, et timore, minaciando la scomunica, havendo spogliati alcuni dalli loro beni, li quali non havendo ardire di dolersi; pativano più tosto la perdita, che incorrer più nel pericolo della scomunica, et così come questi Papati sono tanto rispettati, così sia certa la V. Serenità che sono Patroni della volontà di quelli Popoli, et poi che non vi è in Candia alcuno di sangue et di grandezza, che habbi seguito, ne manco Vescovi, ne maggiori Prelati Greci il che se ben questo aspetta a quella religione, è gran contrario assuefacendosi, et vivendo quei Popoli sotto la disciplina di una crassa, et grossissima ignoranza, che li condana alla total perdita della cognitione di Dio, così credo, che per importanti rispetti

πόν, πὼς γιὰ σπουδαίους λόγους εἶναι σωστὸ νὰ μὴν ὑπάρχουν ἐκεῖ καὶ ὅτι εἶναι καλύτερα, ἐκεῖνοι οἱ εὐλαβεῖς, ποὺ ζητοῦν συγχώρησι ἀπὸ κανένα ἀμάρτημά τους ἀπὸ μιὰ μεγάλη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ ἀπὸ ἐκεῖ-
νει ποὺ βρίσκεται στὸ Βασίλειο, νὰ πηγαίνουν στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπως κάνουν στὸν Πατριάρχη, γιὰ νὰ δίδεται σ' αὐτοὺς ἡ εὐκαιρία νὰ εἰσάγουν στὸ Βασίλειο ὀρθόδοξους ἐπισκόπους, ποὺ, σὰν ἀνώτεροι στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία, καὶ κάτοχοι μεγαλύτερης εὐφράδειας, ποὺ δὲν τὴν διαθέτουν ὅλοι οἱ ἀμαθεῖς παπάδες, θὰ ἦταν ἱκανότεροι νὰ διεισδύ-
σουν στὴ χορεία τῶν ἀνθρώπων καὶ θὰ μπορούσαν νὰ τοὺς πείσουν γιὰ κάθε τι ποὺ θὰ ἤθελαν.

Ξαναγυρίζω στοὺς ὀρθόδοξους παπάδες, ποὺ ἡ ποιότητά τους ἦταν πολὺ καλὰ γνωστὴ στοὺς παλαιοὺς σοφοὺς προγόνους μας, ποὺ ἀπὸ πείρα ἔβλεπαν σ' ὅλα τὰ κινήματα στὸ Βασίλειο ἐκεῖνο ὅτι οἱ κυριό-
τεροι πρωτεργάτες καὶ ὑποκινητὲς τῶν τόσων ἐπαναστάσεων ἦταν οἱ παπάδες. Γι' αὐτὸ μὲ νόμο τοῦ ἐξοχότατου Συμβουλίου τῶν Δέκα ἀπαγορευόταν νὰ ὑπάρχουν σὲ κάθε χωριὸ περισσότεροι ἀπὸ ἓνας ἢ τὸ πολὺ δύο παπάδες σ' ἐκεῖνα τὰ χωριά, ποὺ ἦταν γεμάτα ἀνθρώπους καὶ εἶχαν ἀνάγκη. Ἐπὶ πλέον ὅλοι οἱ παπάδες ποὺ ἤθελαν νὰ χειροτο-
νηθοῦν ἔπρεπε νὰ ἔλθουν σ' αὐτὴ τὴν πόλιν (τὴ Βενετία). Ἐπιτρεπό-
ταν ἐπίσης νὰ πᾶνε στὴ Ζάκυνθο, ἀλλὰ πρὶν ἔπρεπε νὰ ἐξεταστοῦν ἀπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπο (φυσικὰ τὸν λατῖνο τοῦ Χάντακα) ἢ τὸν τοπο-

*sij bene, che non vi sijno, et che è meglio, che quelli scropulosi, che ri-
cercano assolution di qualche loro peccato di maggior auttorità di
quella si trovi in quel Regno, passino in Costantinopoli, come fan-
no al Patriarca, per dar loro questa commodità d'introdur nel
Regno Vescovi Greci, li quali per la superiorità del grado per
maggior eloquenza, che non hanno tutti li Papà ignoranti, sareb-
bono più atti a ritirarsi dentro il seguito dei Popoli, et persua-
derli tutto quello, che volessero.*

Tornando alli Papà Grecci, la qualità de quali è stata benis-
simo conosciuta dalli antichi prudenti nostri progenitori quando
vedevano per isperienza, che in tutti li motti di quel Regno, che li
principali Promotori et sussitatori delle tante ribellioni erano li
Papà, ordinarono per deliberatione dell'eccellentissimo Consignio
di Dieci, che non ne pottessero esser, se non uno per Casale o
alpiù due in quelli Casali che pieni di gente ne havevano bisogno,
et di più, che tutti li Pretti, che si volevano consecrare, dovessero
venir in questa Città, et fu permesso, che pottessero andar al Zante
ma che prima precedesse l'essame dell'Arcivescovo, o suo Vicca-

τηρητὴ τοῦ, μὲ τὴν παρέμβασιν τοῦ πρωτοπαπᾶ καὶ κατόπιν ἀδελφῶν τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης. Τὴν ἀγιότατη καὶ χρησιμότατη αὐτὴ διάταξις ὀλιγόρησε νὰ τηρήσῃ ὅπως ἔπρεπε, καὶ ἔτσι πολλαπλασιάστηκαν οἱ ὀρθόδοξοι παπάδες, ὥστε ὄχι μόνον ὑπερβαίνουν τὸν ἀριθμὸ τοῦ ἑνὸς ἢ τῶν δυὸ σὲ κάθε χωριό, μὰ σὲ μερικὰ χωριά εἶναι κατὰ δωδεκάδες καὶ εἰκοσάδες. Καὶ ὄχι μόνον τοὺς ἄφιναν νὰ πηγαίνουν στὴ Ζάκυνθο, σύμφωνα μὲ τὴν παραπάνω διάταξιν, ἀλλὰ καὶ στὰ Κύθηρα καὶ σὲ πολλοὺς τόπους ὑπὸ τὴν τούρκικη διοίκησιν, ὅπου ὑπάρχουν μητροπολῖτες, ἔτρεξαν νὰ τοὺς χειροτονήσουν. Καὶ ἡ χειροτονία γίνεται, γιὰτὶ παίρνουν ἕνα τσεκίμι ἐκεῖνοι ποὺ τοὺς χειροτονοῦν καὶ οἱ τοποτηρητὲς ποὺ τοὺς ἐξετάζουν, ποῦ, ὅπως εἶπα, εἶναι Ἕλληνες. Ἕλληνες εἶναι ἐπίσης καὶ οἱ συμβολαιογράφοι ποὺ γράφουν τὶς ἐπιστολὰς καὶ τὶς ἄδειες.

Καὶ ἐπειδὴ οἱ ἄλλες κυβερνητικὲς ὑπηρεσίαι οἰκειοποιοῦνται αὐτὴ τὴν ἐξουσία γιὰ τὴν χορήγησιν ἀδείας σ' αὐτούς, ἐξουσία ποὺ ἀνήκει μόνον στὸν ἐκλαμπρότατο Δούκα τῆς Κρήτης, φθάσαμε σ' αὐτὴ τὴν πληθώρα, ποῦ, γιὰ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθειαν, εἶναι πολὺ ὑποπτη καὶ στὴν ὁποία ἔπρεπε νὰ ἐμπιστευοῦνται λιγότερο ἀπὸ ὅ,τι συμβαίνει σ' ὅλη τὴν Κρήτη.

Ἐγὼ δὲν παρᾶλειψα νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴ ὅλων αὐτῶν τῶν κυρίων σ' αὐτὸ τὸ ἄτοπο, καὶ τοὺς ὑπόδειξα τὴ διαταγὴ τῆς Γαληνό-

rio con l'intervento del Prottopapà, et la licenza del Duca di Candia; Questo santissimo, et utilissimo ordine in stato talmente vitipeso, et così poco osservato, che si vedono tanto multiplicati questi Papà Grecci, che non solamente passano il numero d'uno per Casale o due, ma in qualche Casale, ne sono le dozine, et le vinte ne et non solamente sono stati lasciati andar al Zante, si come è ordinato ma a Cerigo, et in molti luoghi sudditti Turchesche, et dove vi sono Metropoli sono corsi a farsi Preti, il che è proceduto per che guadagnano un'Cechino quelli che li fanno e quei Vicarij, che li esaminano, che come ho detto sono Grecci, et li Nodari similmente Grecci, che fanno le lettere, et pattenti, et perchè li attri Reggimenti, si sono arrogati questa auttorità di dar licenza loro ancora, la quale solo è propria del Clarissimo Duca di Candia si è venuto in questa multiplicatione di gente, se debbo dir sinceramente la più sospetta, et di chi manco si dovesse fidar di quanto sij in Candia tutta; Io non ho mancato di mostrar a tutti quelli signori l'inconveniente, fattoli veder l'ordine di V. Serenità, se bene per convenienti rispetti non mi è parso bene po-

τητάς σας. Ἀπὸ ὀφειλόμενο σεβασμὸ δὲν νόμισα σωστὸ νὰ ἐκδώσω διαταγές. Ἀλλὰ βρῆκα κάμποσους ποὺ ἔδωκαν λίγη σημασία, ὑποστηρίζοντας πὺς ἔπρεπε τὰ διατάγματα ποὺ ἐκδῶσαν οἱ προγενέστεροι νὰ ἔχουν μεγαλύτερη ἰσχὺ, καὶ ὅτι ἡ σπουδαιότερη σκέψη ποὺ εἶχαν οἱ σοφοὶ πρόγονοί μας ἦταν νὰ ἀποτρέψουν νὰ γίνονται στὴν Κρήτη τόσοι παπάδες.

Ἀπὸ τοὺς παπάδες αὐτοὺς, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ὑποψίες ποὺ ἀνάφερα παραπάνω, δημιουργοῦνται ἀτέλειωτες καταχρήσεις: χωρισμοὶ γάμων γιὰ πολλοὺς καὶ διαφόρους λόγους, ἄδειες στοὺς χωρισμένους νὰ ξαναπαντρεύονται, ἄδειες νὰ παντρεύονται συγγενεῖς σὲ βαθμοὺς συγγενείας ποὺ ἀπαγορεύεται ὁ γάμος. Διατηροῦν τὶς ἐκκλησίες σὰν χοῖροι, τὶς περισσότερες δὶχως ἄχραντα μυστήρια, ποὺ, κι ἂν ὑπάρχουν, τὰ κρατοῦν καὶ τὰ διατηροῦν στὰ σπίτια τους, ποὺ εἶναι γεμάτα παιδιά. Κάνουν φανερὴ σιμωνία, πουλώντας τὶς ἐκκλησίες καὶ δίνοντάς τις προῖκα στὶς θυγατέρες τους, οἱ ὁποῖες τὶς παραχωροῦν, ἐνῶ εἶναι παντρεμμένες σ' ἓνα παπά⁶. Οἱ παπάδες ἢ ἐφημέριοι τοῦ *Jus Patronati*, (δη-

ner mano a mandati, ma ho trovato, alcuni ch'hano posto poca consideratione, ponendo, che debbi haver maggior forza quello, ch'hanno fatto li suoi Predecessori, che gl'importanti rispetti, ch'hanno havuto li Savij nostri Antecessori a divertir che in Candia non vi fossero tanti Papà, da quali oltre le cose sospette di sopra accennate, nascono infiniti abusi, come separationi de matrimonij, per molti, et diversi casi, et concession di rimaritarsi alli separati il maritarsi in gradi prohibiti, et tener le Chiese come porchi, il più senza sacramento il quale se pur portano, tengono, et conservano nelle proprie case piene de figlioli, sono con manifesta simonia vendute le Chiese datte in Dotte alle figliole il che par sij concesso, mentre siano maritate in un Prete, li Pretti o Curati delli Jus Patronati che per eletion o ballotation

⁶) Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ἀλλὰ καὶ στὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας, πολλὲς ἐκκλησίες χιζόταν γιὰ ἐκμετάλλευση, καὶ ἀποτελοῦσαν ἰδιοκτησία ἰδιωτῶν καὶ ἀντικείμενο κληρονομίας. Καὶ οἱ κληρονόμοι, ὅταν δὲν ἦταν παπάδες οἱ ἴδιοι, τὶς ἐνοίκιαζαν σὲ ἐφημέριους, μὲ συμμετοχὴ τῶν κληρονόμων εἰς τὰ ἔσοδα τῆς ἐκκλησίας. Ὁ Γρηγ. Παπαδοπετράκης, ἐπίσκοπος Ἱερῶς καὶ Σητείας τὸν περασμένο αἰῶνα, ἀναφέρει σὲ ἔγγραφο ποὺ δημοσιεύεται στὴν Ἱστορία τῆς Ἱερῶς Μονῆς τῆς Ἀγίας Τριάδος Τσαγκαρόλων (βλ. «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. Κ', σελ. 84, 85), ὅτι: «Ἡ Παναγία εἰς Τσικαλαριά Κυθωνίας κτίστηκε τὸ ἀρχὴν ὑπὸ τινος ἱερέως... Τὴν ἐκκλησίαν ἐδέξατο ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἀντώνιος καὶ αὐτοῦ θανόντος ἔλαβεν αὐτὴν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῆς ἡ θυγάτηρ τοῦ παπᾶ Ἀντω-

λαδὴ ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ἀπονέμουν εὐεργετήματα, προστασία) ποὺ εἶναι πολλοί, δὲν δίδονται σ' ἓνα μόνο κατ' ἐκλογή ἢ μὲ ψηφοφορία ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέγουν, ἀλλὰ ἐκλέγονται τόσοι παπάδες, ὅσοι εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ εἶναι ἐκλέξιμοι στὸ *Jus Patronato*, οἱ ὁποῖοι ἐκλέγονται γιὰ ἐβδομάδες ἢ γιὰ μῆνες καὶ ἀσκοῦν τὸ λειτούργημα, μοιράζοντας τὰ πενιχρότατα ἔσοδα, ποὺ δὲν ἀρκοῦν νὰ θορέσουν τόσους παπάδες, ἂν καὶ ἀπὸ τὰ μνημόσυνα, ποὺ συνηθίζουν νὰ κάνουν στοὺς νεκροὺς στὴν ἐπέτειο καὶ στὸ τέλος τοῦ μήνα, καὶ ἄλλα πράγματα ἀπὸ τὴν ἐλεημοσύνη ποὺ παίρνουν, εἰσπράττουν πολλά. Καὶ αὐτὲς καὶ ἄλλες μεγαλύτερες καταχρήσεις γίνονται καὶ ἀυξάνουν ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ἐξ αἰτίας τῆς ἀδιαφορίας καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο ἐξ αἰτίας τῆς φυσικῆς ἀμάθειάς των. Τὰ ζητήματα αὐτὰ εἶναι ἀνάγκη ἀπόλυτη νὰ διορθωθοῦν ἀπὸ τὴν ὑπέρτατη Γαληνότητά σας.

Ὁ διάσημος καρδινάλιος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (λατῖνος) Βησσαρίων ἄφισε ἓνα κληροδότημα 300 δουκάτα τὸ χρόνο νὰ δίδονται σὲ 16 Ἑλληνες παπάδες, ποὺ θὰ ἀσπάζότανε τὴν καθολικὴ πίστη⁷. Τὰ χρήματα μοιράστηκαν, καὶ ἐκεῖνοι ποὺ τὰ πῆραν εἶναι καθο-

di quelli, che hanno il Jus eleggendo, ma sono eletti tanti Pretti, quanti sono quelli, che hanno eletione nel Jus Patronato, li quali eletti a settimane, a mesi esercitano il carico, compartendo li tenuissimi trattenimenti che non bastano a nutrir tanti Preti, se ben la commemoration che usano far de morti de anniversarij perpetui di fin di mese, et altre cose per l' elemosine, che ricevono è gran loro trattenimento, et quelli, et maggior abusi si mantengono et crescono parte per poca cura, et parte per natural ignoranza di coloro, alle qual cose è più, che necessario che dalla suprema mano di V. Serenità sia rimediato.

Fu lassiato un' lasso dal femoso Cardinal Basarione Patriarca di ducati 300 l' anno, da esser dati a, 16, Papati Grecci che facessero proffession della fede Cattolica, li denari sono distribuiti, et nel riceverli sono quelli Cattolici, ma in effetto non sanno ne

νίου, Μαρούλα ὀνομαζομένη. Αὕτη ἔβανε ἐφημέριον λαμβάνουσα τὸ ἥμισυ ἀπὸ ὅ,τι ἐσυνάζετο εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Μετὰ δὲ καιρὸν ὁ ἐφημέριος ἀποστατήσας δὲν ἤθελε νὰ δίδῃ τῆς Μαρούλας οὐδέν. Καὶ αὕτη στέλνουσα ἄνθρωπον εἰς τὴν μεγάλην Ἑκκλησίαν μὲ ἀποδείξεις, ὅτι εἶναι ἡ ἐκκλησία πατρογονικὴ ἢ τῆς, ἔστειλαν ἓνα γράμμα συνοδικὸν καὶ ἀφοριστικόν, μὲ τὸ ὁποῖον τὸν ἐξωστράκισεν καὶ ἔβαλεν ἄλλον... Ἀπέθανε δὲ καὶ ἡ Μαρούλα καὶ ἡ ἐκκλησία ἔμεινεν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ παιδὸς αὐτῆς Ἀντωνίου...».

⁷) Ὁ Βησσαρίων, μεγάλη ἐκκλησιαστικὴ φυσιογνωμία τοῦ 15. αἰῶνα εἶναι

λικοί, μὰ στὴν πραγματικότητα δὲν ξέρουν οὔτε τι εἶναι πίστη οὔτε τι εἶναι καθολικὸς καὶ κανεὶς δὲν ἄξιζε νὰ τὰ πάρει.

Τὸ ὄνομα τοῦ Πατριάρχου τῆς Κωνσταντινούπολης (τοῦ ὀρθοδόξου) ἐκτιμᾶται καὶ εἶναι πολὺ σεβαστό. Γι' αὐτὸ φαίνεται ὅτι στέλνει ἢ φροντίζει νὰ «πρατιγάρουν» κάτω δικοὶ του, θέλοντας νὰ μαζεύει ἐλεημοσύνες, καὶ στέλνει συνήθως σ' ἐκεῖνο τὸ Βασίλειο συνεχῶς, ὅπου καταφθάνουν μερικοί, ποὺ ὑποθέτω πὼς μαζεύουν τὶς ἐλεημοσύνες ἐκεῖνες. Κι ἐκεῖνοι ποὺ στέλνονται ἔρχονται σὰν ἑξαρχοὶ ἢ ἐπίτροποι μὲ λευκὰ χαρτιά ἢ μὲ τὰ ὀνόματα ἀσυμπλήρωτα, γιὰ νὰ συμπληρώσουν τὰ ὀνόματα ἐκεῖνων ποὺ ζητᾶν ἄφεση ἁμαρτιῶν, τὰ ὁποῖα ἐκλέγουν καὶ ὑπογράφουν, γιὰ νὰ πάρουν χρήματα, ποὺ τὰ προορίζουν μᾶλλον γιὰ τὸν ἑαυτὸν τους παρὰ γιὰ τὸν Πατριάρχη. Δημιουργοὺν σκάνδαλα, κάθε κακὸ καὶ ὁ ἀγροῖκος καὶ βάρβαρος αὐτὸς λαὸς τοὺς περιποιεῖται καὶ τοὺς σέβεται καὶ τοὺς λατρεύει σὰ νὰ ἦταν ἅγιοι. Καὶ ὅπως παίρνουν χρήματα ἀπ' αὐτοὺς ἔτσι μποροῦν νὰ τοὺς πείσουν γιὰ ὅ,τι δῆποτε θελήσουν. Καλὸ θὰ ἦταν οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Γαληνότητάς σας νὰ εἰδοποιοῦνται γιὰ τοὺς τέτοιους ποὺ ἔρχονται, στὴν Κρήτη καὶ νὰ γνωρίζουν τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ἔρχονται, ποῦ συχναίνουν καὶ πόσον καιρὸ παραμένουν. Γιατὶ ὁ Πατριάρχης εἶναι εἰδικὰ πληροφορημένος γιὰ

qual che sia fede, ne qual che sia Cattolico, ne alcuno merita li denari.

È stimato, et riverito molto il nome di Patriarca di Costantinopoli et per questo vien osservato, che manda, o facci praticar certi suoi, che desideroso di cavar elemosine, suol mandar in quel Regno continuamente, ne capita qualche d'uno ne stimarei, che pottesse haver di quelle elemosine, et cavar qual che cosa, che essendo quelli, che sono mandati sotto norme di exarghi, o Pitropi con carte bianche o con li nomi in bianco per poner quello, che ricercano assolulion, ballotati, et sottoscritti per cavar dennari che convertono più in loro proprio uso, che del Patriarca, mettono scandalo, fanno ogni male, et sono riguardati, et riveriti da quelli Pololi rozzi, et barbari con tanto rispetto, et riverenza, come se fossero santi, et come cavano danari da loro, così possono persuaderli di tutto quello, che vogliono; sarà buona cosa, che li Rappresentanti di V. Serenità siano avvertiti di questi tali, che capitano in Candia, et sappiano le cause della loro venuta, dove praticano, et quanto si fermano, per che il Patriarca è particolarmente avisato del

ὁ πρόδρομος κήρυκας γιὰ τὴν ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν, καὶ γιὰ τὸν προσηλυτισμὸ διέθετε τὸ κληροδότημα τῶν 300 δουκάτων.

ὅλα αὐτὰ καὶ κάνει πράγματα ποὺ δὲν εἶναι τῆς δικαιοδοσίας του. Καὶ ἐπειδὴ βρίσκεται στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου ὑπάρχουν πολλοὶ Ἕλληνες, ποὺ δὲν ξέρω τὴ νοοτροπία τους, πιστεύω πὼς πρέπει νὰ ἐξακριβωθεῖ, ὅσο εἶναι δυνατόν, ἡ πρόοδός των. Κι ἐγώ, γιὰ νὰ πῶ τὴ γνώμη μου, δὲν θὰ θεωροῦσα ἄτοπο νὰ τὸν ἔχομε φίλο, ὅσο εἶναι δυνατόν, καὶ ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ βοηθηθεῖ στὴ φτώχεια του, μὲ τὰ μέσα ἐκεῖνα ποὺ θὰ κρινόνταν κατάλληλα στὸ προκείμενο ζήτημα. Γιατί, ἂν εἶχε κάποιο εἰσόδημα κατὰ κάποιο τρόπο, θὰ ἔπαυε νὰ σκέπτεται κάτι τὸ καινούργιο πρᾶγμα. Καὶ γιὰ χάρη αὐτοῦ τοῦ εἰσοδήματός του θὰ ἐπιθυμοῦσε πολὺ τὴ διατήρηση τοῦ Βασιλείου ἐκείνου.

Πρέπει ἐπίσης νὰ ληφθοῦν σοβαρὰ ὑπόψει οἱ συχνὲς ἐπισκέψεις, ποὺ κάνουν πολλοὶ ξένοι καλόγεροι καὶ Ἑβραῖοι, ποὺ συμβαίνει νὰ καταφθάνουν σ' αὐτὸ τὸ νησί, δίχως νὰ τὸ ξέρεи κανεὶς. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ τακτοποιηθεῖ ὥστε νὰ γίνεται γνωστὴ ἡ ἄφιξή τους, ὁ χρόνος τῆς παραμονῆς των καὶ οἱ λόγοι τῆς ἐπίσκεψής των. Γιατί, τὸ νὰ ἀφίονται ἄγνωστοι καὶ ὑποπτοὶ ἄνθρωποι νὰ ἔρχονται σὲ μέρη τόσο κοντινὰ στοὺς ὑπόδουλους τόπους, εἶναι ζήτημα ποὺ πρέπει νὰ ληφθεῖ ὑπόψει.

tutto, et si fa capo lui di cose, che poco gli appartengono, et stando a Costantinopoli, dove ci sono più Greri, che non so di qual mente siano, credo, che sij da osserrar quanto si può li loro progressi, et io per dir il mio parere non tenerei per inconveniente mantenersele amico più, che fosse possibile et che alla povertà sua con quelli mezzi, che si giudicassero a proposito fosse sovvenuto, per che cavasse esso per qual che via qualche utilità, cessarebbe di pensare ad' alcuna cosa nuova, et per rispetto del suo benefittio a desiderare molto la conservatione di quel Regno.

È anco da considerare molto il frequentar, che fanno molti Calogeri forestieri, et hebbrei, li quali solevano capitar in quell' Isola, senza saputa d' alcuno, et però ordinato, che dello ginner suo, dello starvi, et delle cause della loro venuta sij tenuto conto, perche il lassiar venir gente incognita, et sospetta in parte così vicina li luoghi temuti è da considerar assai;

Σχετικὰ μὲ τοὺς καλόγερους ὁ Foscarini ἀναφέρει, ὅτι μεταξὺ ἐκείνων ποὺ ἐξαιρούνταν ἀπὸ τὶς ἀγγραφεῖες καὶ τὰ κάτεργα ἦταν καὶ οἱ καλόγεροι καὶ γενικὰ οἱ ἱερωμένοι. Γι' αὐτό, ἐκεῖνοι ποὺ ἤθελαν νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὰ βάρη αὐτὰ γινόταν καλόγεροι:

« Οἱ ἐξαιρέσεις αὐτὲς ἐπεκτάθηκαν πολὺ, γιὰ τὴν ἐξυπηρέ-

τησὴ τῶν εὐγενῶν, τῶν μοναστηριῶν καὶ προσώπων, πού, στὸ τέλος, ἀφοῦ φορέσουν τὸ ἐνδυμα τοῦ καλογέρου, δὲν τὸ φοροῦν γιὰ τίποτε ἄλλο παρὰ γιὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν, κάτω ἀπὸ τὴ σκέπη του, ἀπὸ τὶς ἀγ-
γαρεῖες καὶ τὰ κάτεργα. . . . ».

Fo 59v

« . . . s'è allungato assai la mano in queste esentioni a servi-
tio di Nobili di Monasterij e di persone che finalmente vestendo
l'habbito di Calogeri per altro non lo portano, se non per libe-
rarsi sotto la coperta d'esso da queste fattioni; . . . »

Γιὰ τὶς λατινικὲς ἐπισκοπὲς τῆς Κρήτης καὶ τὰ Μοναστήρια καὶ
τὰ ἔσοδά τους ὁ Φοσκαρίνι ἀναφέρει τὰ παρακάτω :

« . . . Ὑπάρχουν ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀρχιεπισκοπὴ τοῦ Χάντακα,
ποὺ εἶναι πλουσιότατη καὶ ὑπολογίζεται πὼς ἔχει ἔσοδα περισσότερα
ἀπὸ 6000 δουκάτα, ἔξι ἄλλες ἐπισκοπές. Σ' αὐτὲς συμπεριλαμβάνον-
ται τῆς Σητείας καὶ τῆς Γεράπετρας, ποὺ εἶναι ἐνωμένες, καὶ ἔχουν
εἰσόδημα 1500 δουκάτα, τῆς Ἀρκαδίας καὶ τῆς Χερσονήσου, ποὺ εἶ-
ναι ἀγροτικὲς ἐπισκοπὲς στὴν περιφέρεια τοῦ Χάντακα, καὶ ἡ μιὰ ἔχει
1500 δουκάτα καὶ ἡ ἄλλη 2000 δουκάτα ἔσοδα τὸ χρόνο. Οἱ ἐπισκο-
πές τοῦ Ρέθυμνου καὶ τοῦ Μυλοποτάμου ἐνωμένες μὲ ἔσοδα 1500 δου-
κάτα, ἡ ἐπισκοπὴ Χανίων μὲ 2000 δουκάτα. Εἶναι ἀκόμη τὸ μονα-
στήρι τῶν Borgognoni ποὺ τὰ ἔσοδά του περνοῦν τὶς 4000 δουκάτα.
Τὸ Πατριαρχεῖο τῆς Κωνσταντινούπολης (τῶν Λατίνων, ἐννοεῖται) μὲ
1000 δουκάτα εἰσόδημα ποὺ ἔχει καὶ ἄλλα εἰσοδήματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα
ἀποξενώθηκε παλαιότερα, ποὺ ἂν τὰ ἐπανακτήσει θὰ ἀυξήσει πολὺ τὸ
εἰσόδημά του.

Ἐπεὶτα εἶναι τὰ μοναστήρια τῶν Ἑλλήνων Καλέργηδων, ἀνάμεσα

Fo 70r

« . . . Vi sono oltre l' Arcivescovato de Candia ch'è richissi-
mo, et si stima, ch'abbia d'entrata più di 6000 ducati, sei altri
Vescovati compresi doi uniti Sittia, Gerapetra, ha d'entrata du-
cati 1500, Arcadia et Cheronisso che sono Vescovati rurali nel ter-
ritorio di Candia, l'uno ha ducati 1500 l'altro, 2000 d'entrata
all'anno. Rettimo et Milopotamo uniti ducati 1500, il Vescovato
della Canea ducati 2000; vi è l' Abbazia di Borgognoni, che pas-
sa ducati 4000, il Patriarcato di Ccstantinopoli ducati 1000, ma
ha molti beni alienati anticamente per (ben?) viginovine, che re-
cuperandoli amplierà molto l'entrade, vi sono poi l' Abbatie de

στά ὁποῖα ἡ Ἀγία Αἰκατερίνη τοῦ Σινᾶ, ποὺ ἔχει εἰσόδημα 4000 δουκάτα. Ἡ μονὴ τῶν Ἀπεξανῶν μὲ 2000 δουκάτα, τῆς Ὁδηγήτριας μὲ 1500 δουκάτα, τῆς Ἀγκαράθου μὲ 2000 δουκάτα, καὶ διάφορα ἄλλα, ἐκτὸς ἀπὸ μερικὰ μοναστήρια καλογέρων ἢ καλογραιῶν ὀρθοδόξων, ποὺ ἔχουν εἰσόδημα 1000 καὶ 1500 δουκάτα. Ὑπάρχουν ἐπίσης διάφορα ἄλλα μοναστήρια ξεχωριστῶν καλογέρων ποὺ ζοῦν ἀνετα.

Εἶναι ἐπίσης τὸ μοναστήρι τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τῆς Πάτμου στὴν περιφέρεια τῶν Χανίων, ποὺ ἔχει πολλὰ ἔσοδα. Οἱ καλόγεροι τῆς Πάτμου, ἢ ἀπὸ σεβασμὸ πρὸς τὰ συμφέροντα ποὺ ἔχουν στὴν Κρήτη ἢ ἀπὸ φυσικὴ κλίση τους, φαίνονται πολὺ στοργικοὶ καί, ὅταν μποροῦν, μὲ ἐπιφύλαξη τῆς ὑποφίας τους, δίδουν πάντοτε πληροφορίες γιὰ τὰ τοιρικὰ ζητήματα.

Στὴν πόλιν τοῦ Χάντακα ὑπάρχουν κάμποσα μοναστήρια φραγκοκαλογραιῶν, ἀλλὰ ὅμως δίχως αὐστηροὺς κανόνες. Δὲν εἶναι κλεισμένες, παρ' ὅλο ποὺ εἶναι ἀρκετὲς τοῦ τάγματος τοῦ Ἀγ. Φραγκίσκου. Πηγαίνουν στὰ σπίτια τῶν γονέων τους, ὅπου μένουν ὅσον καιρὸ θέλουν, ἔξω ἀπὸ τὰ μοναστήρια. Καὶ ὅταν δοκίμασαν νὰ τὶς κλείσουν διαμαρτυρήθηκαν καὶ ἔφυγαν, λέγοντας, ὅτι ἀσπάστηκαν τὸ σχῆμα μ' αὐτὴ τὴν ἐλευθερίαν καὶ δὲν ἐννοοῦν νὰ τοὺς τὴν ἀφαιρέσουν μὲ τὴν κα-

*Calergi Greci, fra quali Santa Catterina de Sinai, ha ducati 4000 d'entrata. Pesones 2000. Oditra 1500. Angaratho 2000, et diversi altri, oltre alcuni monasterij di Calogeri, over monache greche, ch'hanno 1000 et 1500, ducati d'entrata; come vi sono diversi altri monasterij de Calogeri de particolari, che stanno com-
modamente.*

Vi è anco il monasterio di San Giovanni da Patino nel territorio della Canea, ch'ha molti beni, li quali Calogeri da Patino, o per rispetto dell'interesse ch'hanno in Candia, o per natural loro inclinatione, si mostrano molto affettionati, et quando hanno potuto con riserva delli loro sospetti, hanno sempre datti avisi delle cose Turcheschi;

Nella Città di Candia vi sono alcuni Monasterij di Monache franche, ma senza alcuna regola ristrette, però che non stanno serate, seben sono alcune dell'ordine di S. Francesco, vanno alle Case de parenti, et stano quanto a loro piace fuori delli Monasterij e quando è sta tentato di farle star serrate, hanno esclamato, et si sono partite, dicendo, che essendo esse intrate nella Religione con questa libertà, non intendevano, che la li fosse interrotta

θιέρωσι μεγαλυτέρων ὑποχρεώσεων ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ εἶχαν ὅταν καλογέρεσαν. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς εὐγενεῖς ἐκείνους, στοὺς ὁποίους βέβαια θὰ ἄρεσε νὰ ὑπάρχουν μοναστήρια γιὰ νὰ βάζουν τὶς θυγατέρες τους, δὲν ἐνδιαφέρονται, ἀλλὰ συνηθίζουν νὰ κρατοῦν στὰ σπίτια τους τὶς θυγατέρες τους πολὺν καιρὸ καὶ τὶς παντρεύουν σὲ πολὺ ὥριμη ἡλικία, γνωρίζοντας τὸν κίνδυνον ποὺ διατρέχουν

con introduction di maggior obbligo di quello havevano, quando monacarono. Molti di quelli Nobili, a quali piacerebbe pur, che vi fossero Monasterij per allogar le figliole non si scaldano, ma usano di tener le figliole lungamente in Casa, et le maritano in ettà molto matura, conossendo il pericolo, che corono. . . .

Ὁ Φοσκαρίνι ἀναφέρει (βλ. παραπάνω σ. 143) πὼς ἦταν κατὰ δωδεκάδες καὶ εἰκοσάδες οἱ παπάδες στὰ χωριὰ τῆς Κρήτης, τὴν περίοδο ἐκείνη, δηλαδὴ τὸ 1574 - 77, ποὺ βρισκόταν στὴν Κρήτη. Ἀλλὰ κι ἐδῶ ὁ Φοσκαρίνι εἶναι ὑπερβολικὸς. Ὁ Π. Καστροφύλακας ποὺ ἀναφέρει παραπάνω (βλ. σ. 137) στὸ πολυτιμότεον βιβλίον του, ἀνάμεσα στὶς τόσες ἄλλες πληροφορίες ποὺ ἀναφέρει γιὰ πολλὰ καὶ διάφορα ζητήματα τῆς Κρήτης τὸ 1583, δηλαδὴ τὴν ἴδια ἐποχὴ τοῦ Φοσκαρίνι, ἀναφέρει καὶ ἀπογραφὴ παπάδων στὰ διαμερίσματα (νομοὺς) τῆς Κρήτης, στὶς Καστελάνιες (ἐπαρχίες) δυστυχῶς μόνο τοῦ Χάντακα, καὶ τῶν χωριῶν τῆς Σητείας.

Τὶς πληροφορίες αὐτὲς τοῦ Καστροφύλακα παραθέτομε ἐδῶ.

(Pietro Castrolifaka, Libro delle cose pubbliche del Regno di Candia, 1583. Biblioteca di San Marco, Venezia, Mss. Ital. Cl. VII, No 1190/8880).

I. Παπάδες τῶν διαμερισμάτων (νομῶν) καὶ πληθυσμὸς

σελ. (Κ.) Καστροφ.	Περιφέρεια (νομὸς)	πληθυσμὸς	παπάδες	ἀναλογία
93	Χάνδακα	90.179	437	206 κάτ. 1 παπᾶς
140	Σητείας - Γεράπετρας	22.321	166	135 » 1 »
177	Ρέθυμνου	45.646	334	137 » 1 »
240	Χανίων	48.788	265	184 » 1 »
Πληθυσμὸς		206.934	1202	172 » 1 »

II. Παπάδες τῶν πόλεων

Σητεία	Χάντακας	Ρέθυμνο	Χανιά
7	72	δὲν ἀναφέρει	25
(σελ. 139)	(σελ. 93)		(σελ. 240)

III. Παπάδες τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ διαμερίσματος τοῦ Χάντακα

Καστελάνια (ἐπαρχία)	Μαλεβιζίου	23
»	Τεμένους	20
»	Μονοφατίου	44
»	Μπελβεντέρε	50
»	Πεδιάδας	103
»	Καινούργιου	54
»	Πυργιώτισσας	15
»	Μεραμπέλου	36

Τὸ ὄροπέδιο τοῦ Λασιθίου, ποὺ ὑπαγότανε τότε στὸ διαμέρισμα τοῦ Χάντακα δὲν εἶχε, φαίνεται, παπάδες. Δὲν σώζονται ἄλλωστε ἐκκλησίες ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Πιθανὸν νὰ μὴν κατοικοῦνταν τότε μόνιμα, ὅπως σήμερα, καὶ τὰ χωριά του ἦταν μετόχια, ὅπως τὰ ἀναφέρει καὶ ὁ Καστροφύλακας, καὶ κατοικοῦνταν μόνον τὸν καιρὸ τῆς συγκομιδῆς καὶ τῆς καλλιέργειας. Ἄλλωστε ὁ κάμπος τοῦ Λασιθιοῦ τότε ἀνῆκε κατὰ κυριότητα στὸ κράτος καὶ τὸν νοίκιαζε κάθε πέντε χρόνια σὲ ἰδιῶτες.

IV. Παπάδες τῶν χωριῶν Σητείας - Γεράπετρας

Φρούριο	Σητείας	παπάδες	7
Χωριὸ	Τραπεζόντα	»	2
»	Πιστοκέφαλο	»	3
»	Πισκοπή	»	1
»	Σφακιὰ	»	1
»	Σιζοῦ (Ζοῦ)	»	1
»	Μαρουνέα	»	1
»	Ἀπάνω Πισκοπή	»	1
»	Σαντάλι	»	3
»	Κατσιδόνη	»	1
»	Κρασσοῦς (Πραισοῦς)	»	1
»	Βαβέλοι	»	5
»	Βόιλα	»	4
»	Κατελιόνας	»	8
»	Ζίρος	»	5
»	Λαμνόνη	»	1
»	Χαντράς	»	3
»	Ἀρμένιοι	»	5
»	Ἐθιὰ	»	3
»	Λουτράκι	»	1
»	Λιθίνες	»	4

Χωριὸ	Παλιοπέτσα	παπάδες	2
»	Συκιὰ	»	2
»	Ἀχλάδια	»	1
»	Παρασπόρι	»	1
»	Χαμέξι	»	1
»	Ἁγ. Γεώργιος Μουλιανὰ	»	1
»	Μέσα Μουλιανὰ	»	6
»	Τρουλωτή	»	3
»	Σφάκα	»	6
»	Λάστρος	»	4
»	Ρουκάκα	»	2
»	Δάφνη	»	2
»	Γρᾶς	»	3
»	Στραβοδοξάρι	»	1
»	Ὅρνό	»	1
»	Ἱεράπετρα	»	7
»	Κεντρί	»	5
»	Γιαννίτσι	»	4
»	Κάτω Χωριό	»	5
»	Ἀπάνω Χωριό	»	2
»	Μοναστήρι	»	1
»	Πισκοπή	»	10
»	Καπίστρι	»	3
»	Μεσολέφρους	»	3
»	Κρούστας	»	2
»	Πινιά (Πρίνα;)	»	6
»	Ἀνατολή	»	5
»	Μάλλες	»	8
»	Καλαμαύκα	»	3
»	Καβούσι	»	4
»	Ποταμός	»	1

Σύνολο 166.

Ὁ κατάλογος αὐτὸς τῶν παπάδων τῆς Σητείας-Γεράπετρας διαψεύδει τὶς ὑπερβολὰς τοῦ Φοσκαρίνι (βλ. σ. 143). Δυστυχῶς ὁ Καστροφύλακας δὲν ἀναφέρει τοὺς παπάδες τῶν ἄλλων χωριῶν τῆς Κρήτης κατὰ τὸ ἴδιο σύστημα.

Ἡράκλειο Κρήτης Δεκέμβριος 1967

ΣΤΕΡΓΙΟΣ Γ. ΣΠΑΝΑΚΗΣ

